

Recenze

RECENZOVANÁ KNIHA

Vladislav Suvák. 2023. *Umenie reči medzi sofistikou a sokratikou*. Košice: Horská lucerna

ONDŘEJ VINAŘ

Katedra filozofie a společenských věd

Filozofická fakulta

Univerzity Hradec Králové

nám. Svobody 331/2

500 02 Hradec Králové 2

vinaron1@uhk.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2024.006>

— Přestože si Vladislav Suvák zvolil vysoce aktuální a ve světovém měřítku hojně a kvalitně probádané téma, v česko-slovenském jazykovém prostoru představuje jeho monografie potřebnou a zároveň relativně výjimečnou studii. Různá pojednání o sofistickém pojetí znalosti, pravdivosti a také rétoriky jakožto nositele těchto kvalit můžeme v průběhu několika posledních dekád vidět jak v monografickém podání či sbornících (Guthrie 1971; Classen 1976; Kerferd 1981; Irwin 1995; McCoy 2007; Rankin 2014), tak i v dalších odborných pojednáních (Döring 1998, 3139–181; Tarrant 2009, 254–274; Woodruff 2009, 36–47). Neméně podrobně je zpracována také tematika intelektuálního a sociálního prostředí, ve kterém se sofistika a sokratika etablovala a dále rozvíjela

(Ober 1989, 2000; Hesk 2000; Saxonhouse 2005; Gagarin, Woodruff 2008, 365–386; Fagan 2013). V česko-slovenském prostředí je přitom literatura na téma sofistiky a sokratiky překvapivě zastoupena v poněkud chudším počtu (výjimkou může být např. Kraus 1998 nebo Boháček 2004, 2006, 411–434), obzvláště s přihlédnutím na netradiční a přitom netriviální přístup ke zkoumanému období a jeho intelektuálnímu diskurzu.

Suvákovu publikaci lze rozdělit do dvou hlavních částí. První z nich představují tři tzv. studie neboli filozofické reflexe týkající se intelektuálního postoje prominentních sofistů (především Prótagory a Gorgia) a v platónském duchu chápaných „anti-sofistů“ čili Sókrata a jeho žáků (především Antisthena).

Studie se vztahují k v zásadě epistemologickým konceptům, jako je pravda (ἀλήθεια), klam (ἀπάτη), přesvědčení (πίστις), pravděpodobnost (εἰκός), atd. V návaznosti na tyto kategorie je nicméně kladen důraz nejen na pokus o jejich kontextuální pochopení, ale také na metody a cesty, jakými se dostávají do veřejné diskuze. V neposlední řadě je tedy věnována pozornost termínům rétorika (ῥητορικὴ), dialektika (διαλεκτική) nebo zápas (ἄγων).

Druhá část, která je právě s ohledem na zvolený jazyk a originální zasazení do dobového kontextu velmi cenná, je tvořena překladem čtyř pravděpodobně veřejných rétorických projevů. Překlad je potom doplněn o autorův komentář. První dvě řeči pocházejí od Giorgia – *Palamedova obhajoba* a *Chvála Heleny*. Druhé dvě potom od Sókratova žáka Antisthena – *Aias* a *Odysseus*. Antisthenovy řeči přitom pravděpodobně tvoří jeden demonstrativní, vzájemně provázaný komplex. Překlady děl obou autorů jsou navíc nejspíše prvními v česko-slovenském jazykovém prostředí. Směrem ke zmíněným překladům také jistě stojí za připomenutí Suvákův metodologicky vyčerpávající úvod k různým historickým interpretacím Antisthenových rétorických spisů a přehled postojů k Antisthenovu autorství.

Obsahově i čtenářsky je poutavá autorova přiznaná snaha přistupovat k látce nelineárně. Namísto sledování chronologické linie vývoje Suvák souběžně poodkrývá několik různých perspektiv na rétorické a dialektické kategorie. Kniha tedy není „pouhým“ historickým přehledem o vývoji sofistické rétoriky, ale

spíše sókratovskou diskuzí mezi dvěma pozicemi vztahujícími se ke kategorii pravdy. V jejím průběhu jsou demonstrovány netriviální a hlubinné struktury veřejných řečí, z nichž se například současný politický diskurz často ujímá pouze jejich povrchové podoby. Proto následně může docházet ke zkreslování významů a vzájemnému nepochopení. V důsledku poté i k nezamýšlené či pouze marketingově zpracované polarizaci. S ohledem na tuto situaci je pozoruhodná například Suvákova definice klamu ve veřejné řeči jakožto něčeho, co se pouze zdánlivě jeví jako protiklad pravdy; co je však naopak pravdě velmi podobné (s. 34). Proto abychom v řeči mohli úspěšně klamat, měli bychom být dostatečně vycvičení ve znalosti proměnlivé povahy věcí a vícera možných způsobů interpretace. Pakliže jsme naopak ochotni dobrovolně klamu podlehnout, představuje pro nás jako technika manipulace jistou cestu poznání. Podobně s touto metodou zachází například klasická antická tragédie. Klam nebo záměrné klamání tedy v sofistickém pojetí představuje jinou kategorii než pouhá lež, protože i pomocí klamu je možné se stát spravedlivějším či moudřejším. A to s ohledem na proměnlivou povahu světa (ať už přírodního, nebo společenského), ve kterém žijeme. Při využívání pouhé lži, úmyslně navazující pouze na nepravdy či neznalost, se však jakákoli katarze pravděpodobně dostavit nemůže. Stejně jako nové poznání sama sebe či svého okolního kontingentního světa.

Kromě kontextuální explanace zásadních sofistických epistemologických pojmů, které máme díky síle Platónova

narativu tendenci vnímat v zásadě negativně, je důležitý i Suvákův přístup k praktické podobě řečnictví. Ta je v zásadě vnímána skrze tradiční termín *ῥήγων*. Tento strukturální styl je přitom přítomný nejen v rétorických kláních, ale také zcela přirozeně v attické tragédii, komedii a například také v historiografii. Suvák dále demonstruje, jak se tato praktická forma implicitně podílí i na Platónově vlastním dialogu *Gorgiás* v diskuzi o vhodném způsobu života (život filozofický vs. život politický).

Rétorické umění s agonickým rázem je v Suvákově interpretaci manifestováno jako něco, co bytostně patří k demokratickému způsobu života. Pozice Sókrata a Kallikleia ve zmíněném dialogu jsou dekonstruovány v jiném duchu, než se snaží prosadit Platón. Sókratés ukazuje, že svým vedením filozofického života je jedním z mála, kdo se skutečně zajímá o politiku. Jeho nezájem o rétoriku a veřejně aktivní politický život však může také napovídat, že minimálně nesplňuje Thúkydidovým Periklem formulovaný ideál demokratického občana. Tím se vlastně stává poněkud zpátečnickým na rozdíl od rétoricky aktivních sofistů.¹ Politictí (potažmo soudní) rétoři navazují na ideál aktivního občana daleko spíše než filozofický Sókratés, který jedná se svými partnery

víceméně v soukromí. Zde se také dostáváme k dalšímu a vlastně demokratizačnímu aspektu sofistiky. Ten je zastřešen tématem potřebných malých kroků, které jsou orientovány na zájmy společnosti a jejich členů na rozdíl od zájmu o samotné věci o sobě. Rozdíl v důrazu na osoby místo na zájem o samotné věci či „skutečnosti“ je zde nejen rozdílem mezi Platónovým Sókratem a sofisty, ale také mezi aktivním demokratem a pouze potenciálním demokratem.

Další Platónovu konstrukci odhaluje Suvák ve studii o Antisthenovi. Po stručném nastínění rozdílů mezi Platónovým a Xenofóntovým Sókratem a jeho vztahu k rétorickému umění a dialektice² pokračuje analýzou rozdílu v pochopení samotného smyslu řeči. Opozici vůči sofistickému agonistickému pojetí logu, který lze rozhodnout na základě hodnocení nějakých „soudců“, tvoří sókratovský nárok na stručnost projevu (*πραχυλογία*). V tomto duchu tedy můžeme chápat dialektiku jako „živý rozhovor založený na krátkých

1 Při takovémto užití pojmu „sofista“ je nutné přiznat, že zcela nevyčerpává jeho původní rozsah, a naopak koresponduje spíše s Platónovým výkladem. Tento etymologicko-historický problém termínu Suvák nicméně také rozvádí (s. 26–33). Drží se přitom víceméně běžného moderního výkladu, když rekapituluje různé předplatónské způsoby toho, jak a komu mohlo být epiteton „sofista“ určeno.

2 Zdá se, že zatímco pro Platóna hrálo vymezení relativně ostré hranice mezi sofisty a Sókratem klíčovou roli, Xenofón zachází se Sókratem jinak. V některých momentech svých sókratovských spisů přímo popisuje Sókrata jako skvělého řečníka, který umí výborně přesvědčovat ostatní. Co se potom týká samotného Xenofóntova narativu, mohli bychom podle Suváka konstatovat, že charakteristika Sókrata jakožto dialekticky postupujícího filozofa, který tvoří opozici vůči trendu rétoriky, nehrála pro Xenofóna významnou roli. Na druhé straně potom můžeme vidět, že ani Platón se v některých nezanedbatelných případech (nejjasněji asi v *Obraně*) nevyhne portrétu Sókrata jako schopného rétora. Na mnoha místech svých dialogů, například v *Prótagorovi* (335c), se přitom snaží přesvědčit o opaku.

otázkách a odpovědích“ (s. 104). Jak tento konceptuální nárok splňují Antisthenovy projevy?

Antisthenés, zdá se, kritizuje nejenom sofisticky laděnou rétoriku coby soubor dlouhých projevů často indikujících neetické úmysly či neznalost. Dokonce se staví do opozice i vůči Platónově uchopení dialektiky, které je v zásadě pokusem dospět k definici samotných věcí. Definice se nám však typicky nedostává. To ve skutečnosti podle Antistheny vyobrazuje platónskou dialektiku pouze jako jeden z dalších souborů mnoha slov, který je hromaděn na základě nepochopení či posunutí významu sókratovského dialogu coby dialektického žánru. Antisthenés pomocí soudních rétorických projevů *Aiás* a *Odysseus* demonstruje, že cílem sókratovské dialektiky není nutně definování věcí, ale snaha o poučení protistrany. Tento aspekt koresponduje se sókratovsky chápanou rolí výchovy a daleko spíše než s definicí přichází s nárokem na tříbení osobního charakteru účastníků diskuze; tj. snaží se člověka zbavit nevědomosti a vyvarovat ho tak omylů v jednání vyplývajících z vlastních chybných přesvědčení.

Zdá se tedy, že akcentace rozdílu mezi sokratikou a sofistikou je více Platónovým osobním záměrem (který se pravděpodobně přenáší i do Aristotelovy filozofie) než charakteristickým znakem sokratiky jako takové. Pakliže připustíme, že nějaké rozdíly mezi Sókratem či sokratikou a sofistykou existují, na základě Suvákova rozboru se jeví jako poněkud problematické pátrat po nich přímo na poli řečnického umění. Kontext a situace, ve kterých se dobová

diskuze odehrávala, byl pravděpodobně pestřejší a méně jednoznačný, než se snaží prosadit Platón.

Přes všechny zmíněné i nezmíněné přínosy Suvákovy publikace je třeba upozornit i na relativně negativní stránky textu. První z nich je spíše subjektivně estetický dojem ze zpracování textu. Člověk, který při čtení postupuje chronologicky, může mít občas potíže s orientací v problematice kvůli častým odkazům na díla, která v knize teprve budou následovat. Pro Suvákův postup by se mně osobně jevilo jako příjemnější, kdyby nejprve předložil překlady děl a teprve poté se na ně odvolával. Protože však jako první přichází část studií, je třeba často listovat o mnoho stran dopředu k překladům a komentářům a potom se vracet k výkladu.

K obsahu monografie bych pouze rád dodal, že některá její místa mohou vybízet alespoň ke zmínění dalších poněkud upozaděných antických autorů. Především v pojednání o agonické povaze rétorických projevů je nasnadě častěji připomenout Thúkydidovy *Dějiny*, které nejenom spoustu agonických rozmluv reprodukuje, ale také kriticky analyzuje. Nejen, že se dílo zachovalo, ale Suvákově monografii by také dodalo další dobový pohled na demokratické dění v Athénách vzhledem k řečnickým zápasům a demokratickému pojetí znalosti, které je vlastně jedním z podstatných témat spisu. Nadto jsou *Dějiny* komentovány a interpretovány výrazným počtem odborníků. Tato krátká kritika však nikterak nepochybně všechny originální, kontextuální a přínosné revize stejně jako inovativní teze publikace.

BIBLIOGRAFIE

- Boháček, Kryštof. 2004. *Proč Gorgiás mluví: úvod do filosofie nebytí včetně řecko-českého textu*. Praha: Filosofia.
- Boháček, Kryštof. 2006. „Sofisté, homo protagorensis.“ [The sophist, homo protagorensis.]“. *Filosofický časopis* 54 (3): 411–434.
- Classen, Karl Joachim, ed. 1976. *Sophistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.
- Corey, David D. 2015. *The Sophists in Plato's Dialogues*. New York: State University of New York Press.
- De Romilly, Jacqueline. 2002. *The Great Sophists in Periclean Athens*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press.
- Döring, Klaus. 1998. „Zweites Kapitel: Sokrates, die Sokratiker und die von ihnen begründeten Traditionen“. In *Die Philosophie der Antike 2/1: Sophistik, Sokrates, Sokratik, Mathematik, Medizin*, editoval Hellmut Flashar, 139–181. Basilej: Schwabe & Co. AG Verlag.
- Fagan, Patricia. 2013. *Plato and Tradition: The Poetic and Cultural Context of Philosophy*. Evanston: Northwestern University Press.
- Gagarin, Michael a Paul Woodruff. 2008. „The Sophists“. In *The Oxford Handbook of Presocratic Philosophy*, editovali Patricia Curd a Daniel W. Graham, 365–386. New York: Oxford University Press.
- Graeser, Andreas. 2000. *Řecká filosofie klasického období: Sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Praha: Oikoymenh.
- Guthrie, William Keith Chambers. 1971. *Socrates*. London: Cambridge University Press.
- Guthrie, William Keith Chambers. 1971. *The Sophists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Irwin, Terence, ed. 1995. *Socrates and His Contemporaries*. New York, Londýn: Garland Publishing.
- Kerferd, George Briscoe. 1981. *The sophistic movement*. New York: Cambridge University Press.
- Kraus, Jiří. 1998. *Rétorika v evropské kultuře*. 2. vyd. Praha: Academia.
- McCoy, Marina. 2007. *Plato on the Rhetoric of Philosophers and Sophists*. New York: Cambridge University Press.
- Ober, Josiah. 1989. *Mass and elite in democratic Athens: rhetoric, ideology, and the power of the people*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Ober, Josiah. 2002. *Political dissent in democratic Athens: Intellectual critics of popular rule*. Princeton: Princeton University Press.
- Rankin, Herbert David. 2014. *Sophists, sokratikové a cynici*. New York: Routledge.

Saxonhouse, Arlene. 2005. *Free Speech and Democracy in Ancient Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tarrant, Harold. 2009. „Socratic Method and Socratic Truth“. In *A Companion to Socrates*, editovaly Sara Ahbel-Rappe a Rachana Kamtekar, 254–274. Oxford: Blackwell Publishing.

Woodruff, Paul. 2009. „Socrates Among the Sophists“. In *A Companion to Socrates*, editovaly Sara Ahbel-Rappe a Rachana Kamtekar, 36–47. Oxford: Blackwell Publishing.

